

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ЧИННИК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У СЕРБІЇ

У статті розглянуто особливості виникнення та еволюції громадянського суспільства у сучасній Республіці Сербії. Досліджено правові аспекти функціонування неурядових організацій та їх роль як чинника політичних процесів.

Ключові слова: Республіка Сербія, громадянське суспільство, неурядові організації.

В статье рассмотрены особенности возникновения и эволюции гражданского общества в современной Республике Сербии. Исследованы правовые аспекты функционирования неправительственных организаций и их роль как фактора политических процессов.

Ключевые слова: Республика Сербия, гражданское общество, неправительственные организации.

The features of the origin and evolution of civil society in the modern Republic of Serbia are analyzed in the article. The author focused on the legal aspects of non-governmental organizations and their role as a factor in political processes.

Keywords: Republic of Serbia, civil society, non-governmental organizations.

На зламі 80-90-х рр. ХХ ст. набув широкого поширення аргумент експертів, що із занепадом авторитарних режимів у СФРЮ і СРСР, за короткий період часу нові країни, які формувалися на їх руїнах, наблизяться до провідних демократичних держав світу зі сформованим громадянським суспільством (згідно тогочасної пануючої точки зору «третьої хвилі» демократизації, сформульованої С. Хантінгтоном). Але цей аргумент залишився на рівні

теоретичного дискурсу. На практиці дезінтеграційні сили, які зруйнували авторитарну систему СФРЮ, по інерції перетворили Балкани на «гарячу точку» на мапі Європи. Відтак, драматичні події 90-х рр. ХХ ст. у Югославії завершилися розпадом федеративного державного утворення, серією військових конфліктів і частковим відновленням автократії С. Мілошевича у Сербії та Чорногорії та його подальшим усуненням від влади у жовтні 2000 р.

На даний час Республіка Сербія – постсоціалістична країна, яка пережила гостру громадянську війну та міжнародне військове втручання. У майбутньому Сербії ще доведеться дати відповідь на «виклик Косово» і знайти ресурси для інтеграції в ЄС. Доки цього не відбулося, високою є ймовірність повернення до диктатури та громадянського хаосу. Втім те, що це не сталось протягом першого десятиліття ХХІ століття вселяє оптимізм. За цей час Сербії вдалося здійснити кілька мирних «передач» влади, стати кандидатом у члени ЄС, зберегти плюралізм у політиці та не допустити до влади радикалів. За рівнем демократизації Сербія оцінюється вище інших пост-югославських республік.

Втім, ця еволюція, значною мірою, гарантувалась підписаними міжнародними документами та зобов'язаннями сербської влади здійснити комплексне реформування майже у всіх сферах суспільного життя, започаткувати системні трансформації цілого спектру соціальних відносин. Натомість, мобілізаційним силам сербського суспільства належить значно скромніша роль. У першу чергу, це пов'язано із молодим віком сербського громадянського суспільства та незрілістю громадянських інституцій. З огляду на те, що це викликає неабиякий інтерес, мета даного дослідження полягає у визначенні ролі громадянського суспільства як чинника суспільно-політичних процесів у Сербії.

Неурядові організації в Сербії у тій формі, в якій ми зараз їх розуміємо, були створені на початку 90-х рр. ХХ століття. Щоправда, перші інституції громадянського суспільства у цій країні почали формуватись з кінця ХІХ – на початку ХХ століть. Мова йде про традиційні форми солідарності, особливо у сільських

громадах у формі сільськогосподарських кооперативів. Вагому роль відіграли Сербська Православна Церква та королівська сім'я, які на початку ХХ століття взяли активну участь у створенні численних освітніх та благодійних організацій, які діяли до початку Другої світової війни.

Після Другої світової війни, зі встановленням комуністичного режиму, діяльність неурядових організацій була заборонена. Замість них у 1953 р. була створена контрольована державою масова громадсько-політична організація Соціалістичний союз трудового народу Югославії, що виник на базі Народного фронту Югославії (до серпня 1945 р. – Народно-визвольний фронт, який сформувався під час народно-визвольної війни 1941-45 рр. в Югославії) [4]. Відтак, державна монополізація спричинила усунення громадянського суспільства на кілька десятиліть від активної участі у суспільно-політичних процесах.

Відродження активності громадянського суспільства відбулося наприкінці 80-х рр. ХХ століття і пов'язане із кризою комуністичної системи. У цей час розпочалося формування багатопартійної системи, з'явилися перші громадські об'єднання. Прикладом таких ініціатив є спільний проект групи інтелектуалів з усіх республік колишньої Югославії – Асоціація югославської демократичної ініціативи (*Udruzenje za jugoslovensku demokratsku inicijativu*) [6]. Інтелектуали-романтики намагались знайти демократичний вихід з глибокої кризи, в якій Югославія опинилась у той час. Метою діяльності організації був тиск на уряд аби негайно прийняти нову Конституцію, закони про громадянські свободи і запровадити відкриті парламентські процедури.

З того часу поняття «громадянське суспільство» набуло значного поширення у суспільно-політичному дискурсі та несе, здебільшого, позитивні характеристики, цінності і дії. Однак, на противагу цим позитивним змінам у колі політичних еліт югославських республік взяли верх радикальні настрої, які у 1991 р. призвели до початку серії кровопролитних воєн між колишніми югославськими республіками. У 1991-1992 рр. незалежність від Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії проголосили

Македонія, Словенія, Хорватія, Боснія та Герцеговина. Натомість, Сербія і Чорногорія у квітні 1992 р. визнала себе правонаступницею Югославії, що означало продовження війни і порушення прав людини. Цей факт свідчить, що концепція етнізації політики, що впроваджувалася у югославських республіках, виявилась гальмом у процесі демократизації. Етнізація політики спричиняє справжній політичний конфлікт: за контроль над територією, за участь у політичних інституціях, дебати про рівень автономії або повне відокремлення, статус культур та мов меншин. У цьому контексті слід пам'ятати, що існують різні форми визнання етнічності, і необхідно розрізняти «політизацію етнічності» та «етнізацію політики», що й відбулося на той час у Сербії. Українська дослідниця О. Стогова вважає, що «політизація етнічності» свідчить про важливість етнічності, що її необхідно визнавати й пристосовуватися до неї. «Етнізація політики», яка відбулась у Балканських країнах, розглядає політику як справу «своїх» і «чужих» [2, 171].

Варто зазначити, що значна частина суспільства не підтримала радикалізацію політичних настроїв. Саме на період з 1990 до 2000 рр. припадає найбільша активність неурядових організацій. У цей час були створені нові об'єднання з метою протидії ненависті, запобіганню і припиненню війни, наданню допомоги жертвам насильства та захист основних прав і свобод людини. Численні антивоєнні організації були підтримані фінансово та організаційно міжнародними гуманітарними організаціями. Громадянські ініціативи виникали здебільшого знизу як вияв опору, спрямований на захист основних прав і свобод громадян. Таким чином, громадянське суспільство у Сербії у 90-х рр. XX століття виступало в якості антимілітаристської сили, заснованої на цінностях громадянської толерантності, верховенства закону, соціального та політичного плюралізму.

Численні громадянські антивоєнні демонстрації і кампанії досягнули своєї мети і призвели до припинення війни та усунення С. Мілошевича від влади 5 жовтня 2000 р. На думку О. Романюка, революційні події у Сербії є складовою моделі двофазного

переходу від тоталітаризму до демократії через авторитаризм. Після революції 2000 р. Сербія зробила великий крок у демократичному напрямі, і «сьогодні політичний режим Сербії кваліфікується як напівконсолідована демократія» [1, 46].

Про незрілість громадянського суспільства свідчить той факт, що після досягнення основної цілі, а саме усунення С. Мілошевича від влади, громадська активність суттєво знизилася. І хоча сьогодні кількість громадян, залучених до громадських організацій значно вища, аніж у попередні роки, рівень активної участі у суспільно-політичному житті радикально зменшується. У 1990-ті роки більшість громадян брали участь хоча б в одній із незалежних політичних дій (писали листи в газети, підписували петиції та брали участь у протестах і демонстраціях), а «після 2000 р. число активних громадян зменшилось у кілька раз» [5].

Багато реформ, які стосуються громадянського сектору, здебільшого є частиною міжнародних зобов'язань Сербії. Це допомагає прискорити становлення інституцій громадянського суспільства. Коли у 2003 р. Сербія увійшла до Ради Європи, вона зобов'язалася ратифікувати Європейську конвенцію про захист прав людини і прийняти новий законопроект про асоціації, який би відповідав нормам Конвенції.

22 липня 2009 р. парламент Сербії прийняв Закон «Про громадські об'єднання» за №51/09, який набрав чинності з 22 жовтня 2009 р. Ст. 2 Закону визначає громадське об'єднання як: «добровільну і некомерційну організацію, засновану на свободі об'єднання кількох фізичних або юридичних осіб, створену для досягнення спільних цілей, які не заборонені Конституцією або законом» [8]. Крім того, положення Закону визначають ті питання діяльності політичних партій, профспілок, релігійних та благодійних організацій, які не регулюються спеціальним законом. Законом забороняються таємні і воєнізовані об'єднання.

Вагомим позитивом, який запровадив цей Закон, є спрощення реєстраційної процедури громадських організацій. Раніше, аби зареєструвати громадське об'єднання потрібно було відправляти документи у Белград і чекати відповіді кілька місяців. На сьогодні

процес реєстрації йде набагато швидше. У кожному краї створені реєстраційні агентства, які проводять відповідну процедуру. Ст. 32 Закону встановлює, що «реєстрація повинна бути здійснена упродовж 30 днів з дати подання заяви. Реєстратор повинен прийняти рішення про реєстрацію... Якщо упродовж 30 днів від подання документів Агентство не видає рішення про реєстрацію або рішення про відхилення заяви на реєстрацію, то об'єднання автоматично вважається зареєстрованим у Реєстрі на наступний день після закінчення цього терміну». «Громадське об'єднання можуть створювати мінімум три засновники, за умови, що принаймні один з трьох засновників має будинок або офіс на території Республіки Сербії» (Ст.10) [8].

У грудні 2011 р. в Сербії завершився процес перереєстрації неурядових організацій. Згідно офіційних даних на той час у Сербії було зареєстровано 16 130 неурядових організацій, 52 міжнародні організації, 380 благодійних фондів. Існують значні диспропорції по регіонах діяльності громадських організацій. 64% організацій розташовані на території лише двох областей: Белград (28%) і Воеводина (36%). Значно менше організацій діють в інших регіонах, хоча вони становлять 71,8% території Сербії і 50% від загального обсягу населення. Зокрема, 7% організацій розташовані на території Західної Сербії, 12% у центральних районах, 7% у Східній і 10% на південному сході Сербії [5].

У Сербії неурядові організації звільнені від податку на іноземні та місцеві гранти, пожертвування, членські внески та інші форми прибутків, які не пов'язані з комерційною діяльністю. Крім того, сербське законодавство передбачає, що у державному бюджеті закладаються кошти на підтримку ініціатив громадянського суспільства. При цьому, держава демонструє вибіркове ставлення до організацій громадянського суспільства. «Уряд симпатизує культурним та спортивним організаціям, але здебільшого ігнорує об'єднання, які займаються вирішенням політичних питань» [5]. Таким чином, створення чіткої та ефективної державної політики фінансування НУО має стати пріоритетним завданням держави й громадянського суспільства.

Обмеженість фінансових ресурсів у громадянському секторі викликає серйозну заклопотаність як самих акторів громадянського суспільства, так і міжнародних спостерігачів. Це пов'язано з тим, що більшість організацій залежні від міжнародної грошової підтримки. Відсутність стабільних джерел фінансування є серйозною перешкодою для встановлення стійкого розвитку громадянського суспільства. Відтак, зміцнення громадянського суспільства залежить від його майбутніх інвестицій у функціонування громадських інституцій.

Так, наприклад, за даними опитування учасників неурядового сектору у Сербії, проведеного у 2011 році за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «79% неурядових організацій не в змозі гарантувати свою фінансову безпеку, і лише 6% вважають себе фінансово стабільними» [5]. Більшості організацій все ще не вистачає потенціалу для безперервної діяльності. Навіть досвідчені організації здебільшого орієнтуються на досягнення короткотермінових цілей, пов'язаних з необхідністю для виживання. На сьогодні багато іноземних донорів залишили Сербію або скоротили видатки. Тільки ЄС збільшує фінансову підтримку з метою розвитку інституцій громадянського суспільства, але, через прискіпливі вимоги європейських інституцій, більшість сербських організацій не відповідають вимогам на отримання гранту.

Дослідження USAID показало, що 20% громадських організацій не мають своїх приміщень для роботи, 30% не мають комп'ютерної техніки, 13% мають лише один комп'ютер на 10 або більше осіб, 18% мають комп'ютер на 1-3 особи, і лише 3% мають більше одного комп'ютера на людину. Інтернетом у роботі користується 64% організацій [5].

Серйозною перешкодою у розвитку громадянського суспільства є суспільна апатія і слабкість кадрового потенціалу. У травні 2010 року парламентом Сербії був прийнятий Закон «Про волонтерство» [9]. Відповідно до Закону, неурядові організації повинні підписувати юридичний договір з волонтерами. Втім, більшість неурядових організацій демонструють формальний

підхід при прийомі на роботу добровольців. На сьогодні більшість громадських організацій не мають постійних волонтерів, а їх діяльність носить ситуативний характер. Через фінансову нестабільність загальною є тенденція втрати НУО своїх найбільш кваліфікованих активістів, які ідуть працювати у більш прибуткову та стабільну сферу у державному і приватному секторах. Нестача кваліфікованих експертів, методології та ресурсів зазвичай не дозволяють зацікавленим організаціям громадянського суспільства здійснювати моніторинг ефективності влади. Водночас, зважаючи на дуже високий рівень безробіття у країні, (25,5% працездатного населення (станом на квітень 2012 р.)), більшість бачить свою діяльність у громадському секторі як можливість знайти тимчасову роботу, а не шанс взяти участь у соціальних змінах [12]. Розвиток провідних світових держав засвідчує: утвердження демократичних цінностей можливе лише у соціально благополучному суспільстві.

До слабких сторін розвитку громадянського суспільства у сучасній Сербії можна віднести недостатній зв'язок і низький рівень співпраці між неурядовими організаціями. Громадські організації, навіть ті, які займаються спільною проблематикою, часто виступають в якості «зацікавлених сторін» і між ними, як правило, рідко існує постійне співробітництво. Розгалужені мережі та коаліції неурядових організацій на національному рівні – дуже рідкісне явище у сучасній Сербії.

При цьому, незважаючи на ряд критичних оцінок, слід вказати на наявність вагомих заслуг інститутів громадянського суспільства у модернізації суспільно-політичного життя. Йдеться не лише про публічні заходи, а про конкретну законодавчу діяльність щодо впровадження широких соціальних реформ. До 2004 р. в Сербії не існувало законодавства про публічний доступ до інформації. У результаті діяльності неурядових організацій 13 листопада 2004 р. був прийнятий Закон «Про вільний доступ до інформації», що представляє суспільний інтерес» [7]. Цей закон зобов'язує уряд регулярно інформувати громадськість під час процесу ухвалення та імплементації заходів державної політики

та розробити чіткі критерії оцінки успіху виконаних заходів. Роль інститутів громадянського суспільства у процесі демократизації державної політики, як і в інших сферах, є надзвичайно важливою, оскільки воно виправляє, спонукає та проводить моніторинг роботи органів державної влади. Без громадянського суспільства, яке мусить володіти необмеженим доступом до всіх публічних даних про роботу державних органів, неможливі успішні реформи та справжні зміни в суспільстві. Неурядові організації взяли активну участь у інформуванні населення та поясненні громадськості норм цього закону.

Центром перспективних досліджень в галузі права (CUPS) підготовлено ряд законопроектів, що стосуються люстрації, відкритості спецслужб тощо. Зокрема, 4 травня 2012 р. цією дослідною організацією було подано новий закон щодо боротьби з дискримінацією [13].

Багато організацій громадянського суспільства Сербії проводять дослідження громадської думки. Неурядові організації систематично вивчають ситуацію з правами людини у країні. Наприклад, Інститут відкритого суспільства (Open Society Institute) [11] за допомогою ряду сербських неурядових організацій досліджує виконання Сербією міжнародних зобов'язань по забезпеченню прав особи.

Деякі неурядові організації займаються видавництвом і розповсюдженням книг і збірників, що популяризують цінності демократії і громадянського суспільства. Майже всі неурядові організації на місцевому або національному рівні організують семінари, конференції, фахові дискусії, освітні програми. Освіта є, ймовірно, найбільш ваговою діяльністю інституцій громадянського суспільства. Цей процес має довготермінову перспективу і тому дуже важливо як він буде продовжуватись у майбутньому. Громадянське суспільство у співпраці з Радою Європи, а також різними агентствами ООН, за підтримки багатьох донорів, іноземних посольств розробили програми навчання у галузі прав людини. Програми здійснюються у співпраці з органами державної влади.

Інститути громадянського суспільства Сербії виступають партнером уряду у процесі боротьби торгівлею людьми, що є серйозною проблемою для країни. Сьогодні функціонує 4 робочі групи з таких питань: 1) попередження та освіта (координатор – неурядова організація ASTRA); 2) допомога жертвам через створення механізмів допомоги (координатори Міністерство праці, працевлаштування та соціальної політики); 3) подолання торгівлі дітьми (координатор – неурядова організація Beosupport); 4) імплементація Закону (координатор – Міністерство Юстиції) [3].

Важливо зазначити, що у сфері боротьби з торгівлею людьми НУО провели численні заходи, зокрема, щодо стримування рівня торгівлі людьми та розширення реінтеграції та повторної соціалізації постраждалих. Можна визнати, що такі заходи мали бути функціями органів державної влади. Сьогодні все більше говорять про модель, яка отримала назву «Співпраця держави та приватного сектору» (Public-Private Partnership), що передбачає постійний діалог і взаємодію не тільки цих двох секторів, але і долучення до співпраці інституцій громадянського суспільства. Збалансований сталий розвиток суспільства неможливий, якщо ці всі три сектори не будуть задіяні у формуванні державної політики.

Таким чином, аналіз нормативної бази та правового середовища для функціонування організацій громадянського суспільства у Сербії на сучасному етапі дає підстави для висновків про більш сприятливу, ніж кілька років тому, ситуацію. Це дозволяє існуючим громадським організаціям продовжувати свою діяльність та сприяє створенню нових без формальних перепон та обмежень. Статус організацій громадянського суспільства сьогодні набагато вищий, завдячуючи тому, що їх було визнано, як урядом, так і міжнародними організаціями, одним з найважливіших складників демократичних цінностей та громадянської культури в Сербії.

Однак, коли йдеться про реальний вплив інституцій громадянського суспільства на політичний процес, то він, у середньому по країні, доволі низький. Співпраця приватного сектору

та держави здебільшого набуває форм формального процесу громадських обговорень. Проте, коли справа доходить до прийняття урядових рішень та ухвалення дій, коло прийняття рішення стає набагато вузьким, не таким відкритим і представницьким.

Майбутнє громадянського суспільства у Сербії тісно пов'язане з необхідністю залучення представників «третього сектору» до процесу реалізації соціальних функцій держави. Ця політика має здійснюватися за підтримки уряду, політичних партій та зростаючого ділового сектору, оскільки саме вони мають розуміти важливість і цінність організацій громадянського суспільства у забезпеченні соціальної рівноваги. Вагома роль у цьому процесі належить ЄС. Як основний і найбільший донор організацій громадянського суспільства, ЄС суттєво впливає на їх розвиток. У свою чергу, саме організаціям громадянського суспільства відводиться роль консультанта та партнера уряду у реформах на шляху до ЄС.

Використані джерела та література:

1. Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій / О. Романюк // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3 – С. 35-50.
2. Стогова О.В. Політизація етнічності чи етнізація політики? / О.В. Стогова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна . Питання політології. – 2002. – №555. – С. 169-179.
3. Огляд окремих правових та технічних критеріїв Дорожньої карти, які виконала Сербія – вказівки (придатні) для виконання критеріїв безвізового режиму з ЄС для України. [Електронний ресурс]. // Режим доступу: <http://novisa.com.ua/upload/file/%D0%97%D1%85%20%D0%91%D0%B0%D0%BB%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B8,%20%D0%B1%D0%BB%D0%BE%D0%BA%203.pdf>.
4. Социалистический союз трудового народа Югославии. – [Електронний ресурс]. // Режим доступу: <http://oval.ru/enc/94875.html>.
5. Indeks održivosti – Srbija 2011 (15. IZDANJE – Jun 2012). [Електронний ресурс]. // Режим доступу: http://transition.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/reports/2011/Serbia6-20_FORMATTED.pdf.

6. Ко смо, шта радимо, чему тежимо. [Electronic resource]. – Regime of access: http://www.republika.co.rs/o_nama/srpski.html. **7.** Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја (Закон је објављен у „Службеном гласнику РС”, бр. 120/2004, 54/2007 и 104/2009). – [Електронни ресурс]. – Режим доступу: http://prvi.os.sud.rs/downloads/propisi/zakonosl_obodno_mpristupuin_formacijamaodjavnogznacaja.pdf. **8.** Закон о Удружњима (“Сл. гласник РС”, бр. 51/2009). [Electronic resource]. – Regime of access: http://www.siepa.gov.rs/files/pdf/Zakon_o_udruzenjima.pdf. **9.** Закон о волонтиранју (“Сл. гласник РС”, бр. 36/2010). [Electronic resource]. – Regime of access: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_volontiranju.html. **10.** Закон о финансиранју политичких активности (“Сл. гласник РС”, бр. 43/2011). [Electronic resource]. – Regime of access: <http://www.beograd.rs/download.php/documents/ZAKON%20O%20FINANSIRANJU%20POLITICKIH%20AKTIVNOSTI.pdf>. **11.** Open society foundations. [Electronic resource]. – Regime of access: <http://www.soros.org/regions/europe>. **12.** Stopa nezaposlenosti u Srbiji 25,5 odsto. [Electronic resource]. – Regime of access: <http://www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/330770/Stopa-nezaposlenosti-u-Srbiji-255-odsto>. **13.** Tri nova modela zakona u oblasti borbe protiv diskriminacije. [Electronic resource]. – Regime of access: <http://cups.rs/>.